

Володимир Трофимович

**ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ДО ПРАВДИ
(МАЛОВІДОМІ ТА ДРАЖЛИВІ СТОРІНКИ
УКРАЇНСЬКОЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ)**

*Перша жертва війни – правда
Артур Понсонбі*

У статті висвітлюються замовчувані раніше трагічні сторінки української історії 1941 – 1945 рр., пов'язані з жертвами відступів, поразок, оборонних і наступальних боїв Червоної армії, евакуації, полону, мобілізацій, злочинів сталінського режиму.

Ключові слова: жертва, оборона, відступ, евакуація, полон, військова мобілізація, злочини.

Владимир Трофимович

**ТЕРНИСТЫЙ ПУТЬ К ПРАВДЕ
(МАЛОИЗВЕСТНЫЕ И РАЗДРАЖИТЕЛЬНЫЕ СТРАНИЦЫ
УКРАИНСКОЙ ВТОРОЙ МИРОВОЙ)**

В статье освещаются умалчиваемые ранее трагические страницы украинской истории 1941 – 1945 гг., связанные с жертвами отступления, поражений, оборонных и наступательных боев Красной армии, эвакуации, плена, мобилизаций, преступлениями сталинского режима.

Ключевые слова: жертва, оборона, отступление, эвакуация, плен, военная мобилизация, преступления.

Volodymyr Trofymovych

**THORNY PATH TO TRUTH
(LITTLE KNOWN AND ANNOYING THE UKRAINIAN WORLD)**

The article highlights the previously hushed tragic Ukrainian history 1941-1945, associated with victim's retreats, defeats, defensive and offensive fighting the Red Army escape, capture, mobilization, crimes of Stalin's regime.

Key words: victims, defense, space, evacuation, prisoner, military mobilization, crime.

Правдива історія про Другу світову війну та її складову – німецько-радянську – постійно наштовкується на «дружню відсіч» поборників славного минулого Радянського Союзу. Насамперед, це стосується Росії, де процес «непарадного» розуміння війни поступово загальмувався, де міф про «Велику Вітчизняну» вважають останньою барикадою і трактують як один з ефективних засобів консолідації нації. Розпочалася «повзуча», а потім відверта героїзація комуністичного минулого, апологетика «вождя народів», радянської спецслужби, «художній свист» про «романтику» війни [23, с. 15; 35, с. 18]. Так і просяться сюди пророчі слова Олександра Довженка, який писав у своєму «Щоденнику», що «правда про народ і його лихо ... нікому не потрібна і ніщо не потрібне, крім панегірика» [14, с. 226].

Окремі аспекти зазначеної теми знайшли відображення, насамперед, у працях В. Гриневича, М. Ковалю, В. Короля, О. Лисенка, С. Махуна, Б.Соколова, Ю. Шаповала. Спираючись на їхній науковий доробок, на публікації інших дослідників, а також на джерела, автор спробував висвітлити деякі маловідомі, трагічні, вкриті ідеологічним пилом сторінки воєнних випробувань українського народу.

Перекручення правди про події війни почалося одразу після нацистської навали. Вже в промові 3 липня 1941 р. Й. Сталін твердив, що «кращі дивізії ворога і кращі частини його авіації уже розбиті і знайшли собі могилу на полях битв...» [4, с. 29]. А виступаючи 6 листопада цього ж року з доповіддю з нагоди 24-ї річниці Жовтневої революції, він зазначив, що за чотири місяці війни СРСР втратив убитими 350 тис., зниклих безвісті 378 тис., поранених 1 млн 20 тис. осіб. «За цей же період, – безсоромно брехав кремлівський очільник, – ворог утратив убитими, пораненими і полоненими понад чотири з половиною мільйонів осіб. Не може бути сумніву, що внаслідок 4 – х місяців війни Німеччина, людські резерви якої вже вичерпуються, виявилася значно більше ослабленою, ніж Радянський Союз, резерви якого тільки тепер розгортаються в повному об'ємі» [4, с. 37–38].

На жаль, усе було навпаки. Причому, з боку СРСР у горнило битв, часто у бездумні контратаки в 1941 р. кидалися нові і нові військові з'єднання, знищувалися кадрові корпуси та армії. Кількість полонених, захоплених агресором, перевищувала всі мислимі рамки. Тільки у тому році гітлерівці взяли у полон 3,3 млн. радянських солдатів і офіцерів (у тому числі 63 генерали!). Але

знову і знову на фронтах з'являлися багато сотень тисяч воїнів із наспіх сформованих підрозділів або перекинутих із Сибіру та Далекого Сходу дивізій [24, с. 15].

Попереду, як зауважив С. Махун, очікували гіркі, принизливі поразки і блискучі, переломні перемоги під Сталінградом та на Курській дузі, але виграш часу ціною загибелі всього Південно-Західного фронту у вересні 1941 р., який розгорнули на базі Київського особливого воєнного округу, дозволив урятувати Москву напередодні дуже суворої зими 1941 – 42 рр., зміцнити становище Червоної армії на московському напрямі і значною мірою зірвати розрахунки німецького командування на завершення війни до настання зими [24, с. 15].

У зв'язку з цим наведемо фрагмент із виступу Й. Сталіна на прийомі в Кремлі на честь командувачів військами Червоної армії 24 червня 1945 р., у якому він виразно підкреслив внесок у Перемогу лише російського народу, який, мовляв, був «наиболее выдающейся нацией из всех наций, входящих в состав Советского Союза». І далі : «Иной народ мог бы сказать Правительству : вы не оправдали наших ожиданий, уходите прочь, мы поставим другое правительство, которое заключит мир с Германией и обеспечит нам покой. Но русский народ не пошел на это, ибо он верил в правильность политики своего правительства и пошел на жертвы, чтобы обеспечить разгром Германии. И это доверие русского народа Советскому Правительству оказалось той решающей силой, которая обеспечила историческую победу над врагом человечества – над фашизмом. Спасибо ему, русскому народу, за это доверие ! За здоровье русского народа!» [5, с. 47–48].

Варто зауважити, що через 65 років цю сталінську думку в дещо зміненому вигляді повторив президент Росії В. Путін, для якого найстрашнішою катастрофою ХХ століття став розпад СРСР, а Й. Сталін був «ефективним менеджером» (коли абстрагуватися від усіх діянь останнього, що потребують кримінальної класифікації, то це звучить доволі правдоподібно) і який у грудні 2010 р., ще в роки прем'єрства, приголомшив усіх (та чи всіх – і ще запитання, бо в московській студії довго не змовкали бурхливі оплески) заявою, що Росія і без України та інших республік виграла б Другу світову війну [22, с. 184 ; 23, с. 15].

Заслугове на увагу ще одна принципова тема – ставлення командирів до солдатського життя. На думку Ю. Шаповала, чимало

слів витрачено для описання того, що називають «солдатським героїзмом». Проте ніхто ще не наважився сказати на повний голос про ціну перемог. Про те, що ціна солдатського життя була копійка. Воно взагалі не бралось до уваги.

Наприклад, взяття Києва у листопаді 1943 року було класичною сталінською примхою : він постановив оволодіти містом до річниці того, що називали «Великою Жовтневою соціалістичною революцією». Заради цього під час штурму столиці поклали голови 417 тис. радянських вояків [19, с. 22 ; 36, с. 18]. З кожних п'яти учасників форсування Дніпра лише один потрапив на протилежний берег. У батальйоні, який висадився на островах Козачий і Ольшинський, з 800 бійців залишилися живими п'ятеро. Саме на Дніпрі середньодобові втрати стали найвищими у Другій світовій війні – 27 300 радянських воїнів [10, с. 90 ; 19, с. 19 ; 20, с. 20]. Порівняймо : ворог упродовж битви за Київ втратив убитими 15 тис. вояків. Не дивно, що дані про військові втрати тривалий час були утаємничені або применшені, оскільки вони ставили під сумнів репутацію багатьох воєначальників у різних воєнних операціях, свідчили про їх некомпетентність, жорстокість і безжальність. «Боже мій, скільки нещастя народу принесли наші тупоголові воєначальники і скільки ще принесуть!», – записав 27 червня 1942 р. О. Довженко у «Щоденнику» під час перебування на Південно-Західному фронті [14, с. 190].

Підтвердженням вищезазначеного «пророцтва» О. Довженка стали вражаючі факти, почерпнуті зі спогадів офіцера з особових доручень командувача 1 – го Українського фронту генерала армії М. Ватутіна Ю.Коваленка про вересневу (1943 р.) нараду в с. Требухові з приводу обговорення проблеми форсування Дніпра і визволення Києва. Коли було піднято питання про озброєння й обмундирування 300 тис. вояків, мобілізованих польовими військоматами, маршал Г. Жуков безапеляційно заявив : «В чому прийшли, в тому й воювати будуть». І далі : «Нащо ми, друзі, тут голови морочимо. На якого хріна обмундирувати і озброювати цих хохлів. Всі вони зрадники ! Чим більше в Дніпрі потопимо, тим менше до Сибіру після війни засилати доведеться». «Так це ж не війна, а геноцид народу», – вирвалося у К. Рокоссовського [Цит. за : 20, с. 22 ; 27, с. 5].

На цій же нараді заступник М. Ватутіна по тилу генерал Кулешов проінформував, що на складах ледве вдалося нашкодити 100

тисяч трьох лінійок на 300 тисяч мобілізованих. «Не обмундированих, не навчених військовій справі, з однією гвинтівкою на трьох погнали «заградотряды» українських чоловіків у води Дніпра та під кулі німців... З 22 вересня по 25 жовтня 250 тисяч їх потонуло у холодній воді... Тіла загиблих навіть перекидали русло річки» [20, с. 22 ; 27, с. 5]. Течією Дніпра трупи доносило аж до Туреччини.

Оскільки Г. Жуков був представником ставки у військах, якими командував М. Ватутін, і саме він є одним із основних винуватців колосальних втрат під час битви за Дніпро, то наведемо для його характеристики як полководця кілька прикладів. Саме він протягом війни, зокрема і під час визволення України, наказував розміщувати ворожі мінні поля наступним чином : «Коли ми нашоувалися на мінне поле, – ділився досвідом маршал під час зустрічі з командувачем військами союзників Д. Ейзенхауером у 1945 р., – то наша піхота атакувала його достеменно так, ніби його там не було. Втрати, які ми зазнали від протипіхотних мін, ми вважаємо рівними тільки тим, яких зазнавали б від кулеметного вогню й артилерії, якщо б німці замість мінних полів вирішили захищати цю ділянку сильним військовим з'єднанням. Проте атакуюча піхота не підривала мін протитанкових. І після того, як вона проникала в глибину мінного поля й створювала плацдарм, підходили сапери й робили проходи, через які може пройти наша бойова техніка». Представник США був шокований і відповів : «Я уявив яскраву картину того, що б трапилося з першим-ліпшим американським або британським командувачем, якщо б він наслідував подібну тактику» [Цит. за : 13, с. 86 – 87 ; 19, с. 21].

Саме Г. Жуков примудрився, наприклад, у самому кінці війни, під час битви за Берлін, тільки за один, найперший її день – 16 квітня 1945 р., штурмуючи Зеєловські висоти, загубити 100 тис. воїнів, в основному українців весняного призову 1945 р. [19, с. 21]. Не випадково Маршал Радянського Союзу А. Єременко свого часу зауважив : «Варто сказати, що жуковське оперативне мистецтво – це перевага в силах у 5 – 6 разів, інакше він не буде братися за справу, він не вміє воювати не кількістю і на крові будує свою кар'єру» [Цит. за : 32, с. 38].

Протягом тривалого часу в СРСР було накладено табу на висвітлення трагічної ситуації 1941 р., пов'язаної із прорахунками військового і політичного керівництва, відступом і поразками, га-

небною втечею владних структур, провалом залишених для роботи проти німців підпільників, а це 30 тис. осіб. Було заборонено, як зауважив Ю. Шаповал, торкатися теми полону, хоча в ньому опинилося понад 5 млн. радянських військовослужбовців. «Можна було писати про негуманне ставлення до них з боку гітлерівців, але не можна було говорити про нелюдське і принизливе ставлення до них власної держави. Ні Женевської конвенції 1929 р., ні Гаазької конвенції і Декларації 1907 р. про закони і звичаї сухопутної війни СРСР не визнав. Відмова Москви від їх підписання дозволила нацистам використати цей факт і залишити радянських військовополонених без усякого захисту і контролю з боку Міжнародного Червоного Хреста та інших організацій, що допомагали полоненим західних країн» [36, с. 18]. Як свідчать опубліковані останнім часом німецькі документи, з 5,7 млн радянських військовополонених від 2, 53 до 3,3 млн загинули в нацистському полоні, ставши за числом жертв другою, після євреїв, групою, яка підпадала під систематичне знищення з боку націонал-соціалізму. На окупованих землях України загинуло близько 1,8 млн полонених [18, с. 251; 34, с. 199].

І цифри для порівняння : у цій самій Німеччині за всі роки війни перебувало понад 235 тис. англійських і американських військовополонених, з яких померло лише 8348 осіб [36, с. 18].

Звільнені з полону червоноармійці проходили ретельну перевірку у фільтраційних таборах, частина з них поверталася на фронт, а решта – до ГУЛАГу. Так, із 1836562 полонених, які вижили і повернулися на Батьківщину, 233400 були засуджені й відбували покарання в таборах ГУЛАГу, понад 600 тис. примусово працювали у т.зв. трудових батальйонах [21, с. 340].

Після нападу Німеччини на СРСР Раднарком і ЦК ВКП(б) зобов'язали партійні і радянські організації прифронтових областей знищувати «усе цінне майно... яке не може бути вивезене...». Тобто від них вимагалось створити зону «випаленої землі». Однак і це виявилось лише напівправдою, оскільки в Радянському Союзі дозволялося згадувати про те, що агресору нічого не залишали, і не можна було згадувати про злочини більшовицького режиму, скоєні при виконанні і перевиконанні (а як же інакше за тоталітаризму?!) сталінської політики «випаленої землі», коли комуністична влада тікала на схід [35, с. 243].

Так, не німецька, а радянська влада при евакуації в Запоріжжі висадила в повітря Дніпрогес. І все б нічого, але про це «забули»

попередити і цивільне населення, і знизу розташовані військові частини. Пополудні 17 серпня 1941р., коли гітлерівські війська все ще перебували під Кривим Рогом – за 120 км. звідти, без попередження середину греблі висадили в повітря – через неї ринув нестримний потік, який знищував усіх і все на своєму шляху, зокрема тисячі коней і худоби, десятки кораблів та весь південний район Запоріжжя. За деякими даними, загинуло 20 тис. червоноармійців.

До Кривого Рогу і Запоріжжя після евакуації промислових машин надійшов наказ підірвати самі заводи, який подекуди виконували без попередження. Так, головний запорізький хлібозавод вибухнув без будь-якого попередження, викликавши загибель понад 300 його робітників : і чоловіків, і жінок. Розташовані неподалік великі хлібні крамниці вибухнули в той же час, а їх уламки вбили багатьох покупців, які стояли в черзі [2, с. 33; 35, с. 243 – 244].

В Одесі при відступі радянські війська затопили приморські квартали разом з жителями, а поранених червоноармійців скинули в море разом з санітарними машинами. З першої столиці УРСР вивезли сотні представників інтелігенції для того, щоб їх спалити в закритому будинку. В Умані живими замурували людей в льоху [35, с. 244].

У ті ж дні вельми важливою проблемою органів НКВС в західних областях УРСР були в'язні тюрем. Тільки у тюрмах Львова їх було загалом 5145 осіб. 23 червня нарком Л. Берія наказав негайно евакуювати всіх на схід. У зв'язку з відсутністю необхідного транспорту та наближенням фронту прибулі з Києва заступники наркомів Т. Строкач (НКВС) та І. Ткаченко (НКДБ) евакуацію відмінили й за згодою Москви наказали кримінальних злочинців звільнити, а решту розстріляти [15, с. 201 – 202]. (Це той самий Т.Строкач, який в 1942 р. очолює Український штаб партизанського руху і буде закликати до всенародної боротьби в тилу ворога, в тому числі родичів і близьких тих в'язнів, яких наказав розстріляти, а після війни напише книгу «Наш позивний – Свобода»).

Жодної критики не витримує міфологема про «морально-політичну єдність радянського народу». Радянське суспільство, на думку Ю. Шаповала, було стероризованим і роз'єднаним, а відтак значна його частина чекала на прихід німців з надією на позбавлення від сталінського режиму. На початку війни сільське населення УРСР мало надію на визволення від більшовиків не лише в Гали-

чині (цього, як правило, не заперечують), а й на Київщині. Згідно спогадів тогочасного третього секретаря ЦК КП(б)У Дем'яна Коротченка, абсолютна більшість цивільного населення в Україні не бажала продовжувати війну проти агресорів, а намагалася різними засобами прилаштуватися до окупаційного режиму. «Події після 22 червня поставили під сумнів власне «вітчизняність» війни, легендарний ентузіазм і монолітність цивільного населення у справі оборони «соціалістического отечества», виявили глибинний розкол суспільства : хтось воював у Червоній армії, хтось був антикомуністом і боровся проти сталінців, а хтось просто виживав і пристосовувався» [35, с. 245].

Як слушно зауважив В. В'ятрович, чинником, що визначав місце і роль українців у війні, стала відсутність у них власної держави. Україну та українців всі її учасники розглядали виключно як ресурс (людський, моральний, політичний), який можна використовувати у протистоянні. Внаслідок цього територія України стала однією з головних арен світової бойні, а її жителі – вояками практично всіх армій, які пройшли через неї : вже з вересня 1939 р. вони воювали в лавах Війська Польського, Червоної армії, так званого легіону Сушка у складі Вермахту. Пізніше до цього переліку додалися нові українські формування в німецьких збройних силах (батальйон «Нахтігаль» та «Роланд», а згодом Ваффен СС дивізії «Галичина»), радянські та польські партизани і, врешті, військові формування українського визвольного руху (Українська повстанська армія, Українська народна революційна армія). Не слід забувати величезну кількість пасивних очікувачів, які намагалися вижити та врятувати свої сім'ї у жахливих умовах війни, не пристаючи до жодної із сторін, або, навпаки, співпрацюючи з усіма. «Всі учасники протистояння закликали українців реалізувати патріотичний обов'язок саме в їхніх лавах. Для цього польська влада декларувала готовність іти на поступки в повоєнному вирішенні українського питання (щоправда в рамках відновленої Речі Посполитої); радянська – називала окремі свої фронти українськими, до пантеону героїв віднесла Богдана Хмельницького, іменем якого названо новий військовий орден ; німці в останні дні війни пішли на перейменування колишньої дивізії Ваффен СС «Галичина» в «Українську національну армію» і навіть призначили її командувачем українця Павла Шандрука. Кожен, хто воював на українських землях, намагався продемонструвати свою «українськість»

чи бодай прихильність до українства, особливо в критичній для нього ситуації. І не можна сказати, що це їм абсолютно не вдалося – українські вояки, які йшли до Червоної армії, як і ті, що вступали до дивізії «Галичина», часто були переконані – вони роблять це, аби захистити свій народ» [6, с. 4].

Надзвичайно заплутаною в науковому відношенні темою, що дає простір для можливих маніпуляцій напівправдивими, а то й фальшивими версіями, що отруюють атмосферу в суспільстві, є тема колабораціонізму.

На перший погляд, як зазначив В. Гриневич, ті, хто підняв зброю проти Червоної армії, об'єктивно допомагали окупантам. Але за логікою тих українців, які боролися за незалежну державу, даремно було чекати звільнення від сталінської деспотії. Так само, як у роки громадянської війни, а потім колективізації, коли східні українці кинули виклик більшовикам, – західні українці чинили опір останнім у 1940 – х. На Європейському континенті небагато знайдеться націй, які наслідилися повстати проти і гітлерівської, і сталінської імперій, вести з ними затяжну виснажливу війну [8, с. 15].

За це на українських повстанців більшовицький режим поставив тавро «українсько-німецьких буржуазних націоналістів» (цей вислів ужив, виступаючи у 1944 р. перед жителями звільненого Рівного, Дмитро Мануїльський) і переслідував їх як «фашистських поплічників».

За деякими даними, в СРСР у період з 1943 по 1953 роки за співробітництво з окупантами було заарештовано понад 320 тисяч радянських громадян. В Україні з 1943 по 1957 рр. було заарештовано за зв'язки з ворогом 93690 осіб. Більше половини з них походили із Західної України. Насамперед їх карали за націоналістичну діяльність [9, с. 15].

Міф про співробітництво УПА з гітлерівцями – себто колабораціонізм – не більш, ніж один з міфів радянської, а також пострадянської пропаганди. На розвінчання цього міфу працювала сама назва армії – Повстанська. «Постати» в Україні, коли вона була окупована німцями (які стояли на той момент уже на Волзі), можна тільки проти нацистських окупантів і лише з відчайдушною метою – відновити українську державність [29, с. 10].

Опублікований в 2012 р. у Москві фундаментальний двотомний збірник документів «Украинские националистические организации

в годы Второй мировой войны» переконливо свідчить про глибоке проникнення ідеї про «Соборну Україну» в товщу багатьох поколінь українського народу. Одним із доказів цієї перманентної народної підтримки є 1944 – 1945 рр. – період жорстокого знищення частинами Червоної армії і військами НКВС збройних загонів УПА на радянській і польській території (кордон був тоді «проникливим»). Розгромлені упівські загоны систематично поповнювалися новими рекрутами, що надавало боротьбі характеру безперервного та нескінченного процесу, зупинити якого могла масова загибель його учасників та наростаюча втома населення від постійного життя в умовах війни, що врешті-решт і трапилося [26, с. 135].

Варто, зазначити, що радянські спецслужби розпочали полювання за всіма громадянами СРСР, які примусово чи добровільно опинилися на території Третього райху і не мали бажання повертатися додому. Терміново створювалися спеціальні команди для виловлювання колишніх оstarбайтерів, полонених, працівників різних окупційних установ, біженців тощо. Їх налічувалося сотні тисяч. Цинізмом та брутальністю наповнені слова одного з функціонерів НКВС: «Повертайтеся, наволоч, Батьківщина чекає на вас» [9, с. 15].

Відомо, що зі вступом Червоної армії на територію окупованої Європи нарком внутрішніх справ Л. Берія поставив завдання перед співробітниками спецслужб «вилучити активних буржуазних націоналістів». Виконуючи його, вони наполегливо полювали за провідниками українського національного руху, яких виловлювали й вивозили до СРСР. Зокрема, з цією метою до Праги відряджається оперативна група, котра захопила президента Карпатської України А. Волошина (помер після допитів у Москві 19 липня 1945 р.), відомого українського громадського діяча, публіциста, поета М.Славінського, а також інших знаних представників різних поколінь української еміграції. Жертвами цих спецслужб стали також начальник Генштабу армії УНР В. Сиклер, генерал УНР О. Греков, засновники УВО М. Курах і М.Матчак, історик М. Антонович і навіть особа королівської крові Вільгельм фон Габсбург – Василь Вишиваний. Останній став відомий не лише тим, що обрав українську ідентичність і був активним учасником різних українських політичних проєктів, а й тим, що працював проти нацистів і передавав союзникам важливі розвідувальні дані про Третій райх. Його 1947 року викрали з Відня й перевезли до Лук'янівської в'язниці в Києві, де він і помер. А ось С. Бандеру дістати тоді не

вдалося, його вбили за наказом М. Хрущова в Мюнхені вже в 1959 році [3, с. 96 ; 9, с. 15].

Закономірно виникає питання : як, яким чином така хибна радянська тоталітарна система зуміла вижити, вийти з війни переможницею, навіть несприятливий розвиток обернути на свою користь ? На думку М. Ковалю, відповідь однозначна : лише самовідданість мільйонів патріотів Вітчизни. «У трагічній ситуації початкового етапу фашистської агресії, – підкреслив він, – коли народ у своїй основній масі почав розуміти, що щось не те коїться у цій війні, він інстинктивно підставив плече під несучу конструкцію, що захиталася. Викликане несприятливою трагічною ситуацією громадське подвизництво стало масовим. Мільйони людей піднялися на захист рідної землі, на якийсь час забувши про незаслужені кривди від сталінщини. Рятуючи Батьківщину від загибелі, патріоти тим самим, незалежно від власного бажання, врятували й тоталітарну систему, відтягнувши її крах на піввіку» [16, с. 5].

Своєю чергою, перемога дала моральне виправдання радянському тоталітаризму і продовжила його існування майже на п'ять десятиріч та законсервувала неефективну економічну і політичну систему. Вона стала головним виправданням радянської влади і комуністичного ладу [32, с. 14].

Безперечно, у період воєнного лихоліття мільйони українців захищали від гітлерівської навали не знавіснілий сталінський режим, а передусім власне життя, свої домівки, культуру, спосіб життя, рідну землю. До слова, сам диктатор не дуже-то й тішив себе тим, що народ воює за кремлівських очільників. Тогочасний американський посол в СРСР А. Гарріман згадував, як у вересні 1941 р. Й. Сталін йому сказав : «У нас немає жодних ілюзій, ніби вони (руські люди) б'ються за нас. Вони б'ються за Матір-Росію» [16, с. 18].

Злочини німецьких окупантів викликали відразу і ненависть майже серед усіх верств населення України. Разом з тим, повернення більшовиків сприймалося тут досить неоднозначно. Чимало жителів республіки боялися помсти з боку радянської влади за виявлену нелояльність. Наприклад, у донесенні політвідділу 287 – і стрілецької дивізії зазначалося, що «населення сіл Рівненської області... зустрічає наші частини доволі байдуже, без виявів дружельюбності. При появі частини у населених пунктах люди ховаються по домівках» [Цит. за : 11, с. 204].

Крім того, західних українців відштовхувало відверте нав'язування російського патріотизму. «На сьогодні більшовики стали більш російськими імперіалістами, ніж це було у 1939 році, – констатував о. Г. Костельник. – Усе ... російською та польською мовами. Української мови начебто не існує» [25, с. 384–385].

Свою чергою, сталінський режим вбачав в українцях цілковитих колаборантів. 7 лютого 1944 р. на ІХ пленумі письменників СРСР у Москві таку позицію обгрунтував Петро Панч, зазначивши, що «все населення, котре мається зараз у визволених районах, по суті, не може вільно дивитися в очі нашим визволителям, позаяк воно якоюсь мірою заплуталося у зв'язках з німцями». «Хтось грабував квартири та установи, – пояснив він, – хтось допомагав німцям в їхньому розбої і розстрілах, хтось спекулював, торгував, а дехто з дівчат, втративши відчуття патріотизму, подекуди жили з німцями» [Цит. за : 28, с. 221–222].

О. Довженко, який ґрунтовно вивчив сталінський режим, розумів, що їх чекає : «Прийдуть наші... і, не розібравшись ні в кому і ні в чому, людей каратимуть за те, що народ просто був під німцями і мусив якось жити, а не повісився увесь чи не був розстріляний німцями» [14, с. 190]. Іншим разом він записав у своєму щоденнику : «Будуть мстити українському народу слідчі з трибуналів, будуть мстити всьому народу. Уже мстять» [14, с. 171].

Пізніше підозрілими вважалися всі, хто перебував на окупованій території, що знайшло своє офіційне відображення у сумнозвісній графі радянської анкети, яку заповнювали, влаштовуючись на роботу, та в багатьох інших документах аж до 1980 – х років : «Чи були ви або ваші родичі на окупованій території». Позитивна відповідь на це питання призводила до дискримінації [2, с. 310 ; 28, с. 222].

Як бачимо, реакція населення республіки на повернення радянської влади була досить обережною та стриманою. «Приховати пасивне ставлення українців до війни і радянських перемог було неможливо, – згадував югослав М. Джилас. – Населення справляло враження понурої потайності, а на нас не звертало жодної уваги. І хоча офіцери – єдині люди, з якими у нас був контакт, – мовчали або говорили про настрої українців у перебільшено – оптимістичних тонах, російський шофер крив їх матом за те, що вони погано воювали, а росіяни тепер ось мають їх визволяти» [12, с. 41].

Істотним чинником, який суттєво впливав на настрої українського населення після вигнання німецьких загарбників, стала радян-

ська військова мобілізація, що набрала жорстоких рис. Слід зазначити, що вона була в республіці певною формою сталінської помсти тим, хто залишився під ворожою окупацією. В західних областях військова мобілізація набула ще гострішої форми і проводилася значною мірою примусово, нерідко методом облав на місцевих мешканців, що переховувалися по лісах. Крім головної мети, це давало можливість позбавити ОУН та УПА потенційних рекрутів, з яких вони формували свої загони [33, с. 74]. За роки воєнного лихоліття в Західній Україні було мобілізовано понад 600 тис. осіб [8, с. 415]. Варто зауважити, що командуванням 1 – го і 4 – го Українських фронтів були визначені вимоги стосовно рівномірного розподілу у підрозділах західників з метою їх «розпорошення» в солдатському середовищі і заборони використання їх у розвідувальних цілях, у якості зв'язківців, спостерігачів, ординарців [11, с. 208]. Усього з лютого 1943 по жовтень 1944 рр. лише офіційними військкоматами було призвано 3692454 особи [1, с. 344]. Мобілізованих тоді українців, майже беззбройних, непереодягнутих («чорносвітників») кидали в бій змивати кров'ю неіснуючі гріхи перед нещадним сталінським режимом. Численні факти використання призовників, як «гарматного м'яса», відсутність повноцінної військової підготовки, штатної кількості озброєння, порушення термінів підготовки в запасних полках призводили до масових, часто не виправданих з воєнної точки зору втрат [7, с. 12 ; 11, с. 202]. «Розрахунок був на те, – зазначив російський історик Б. Соколов, – що «чорна піхота» виснажить німців та змучить їх вистріляти боезапас, щоб свіжі частини змогли змусити противника відступити. Тому-то не видавали ані обмундирування, ані гвинтівки. Навіщо витрачатися на тих, кому судилося померти в першій битві? І якщо загинуть – нічого, НКВС по війні буде менше роботи. За рахунок цих людей... значною мірою відбувся недооблік радянських втрат» [31, с. 430].

У той же час були випадки, коли населення піддавалося терору й повстанськими загонами. Так, у с. Мирин Голобського (нині Ковельського району) за те, що мати Ганна Поліян не пустила свого сина Степана на мобілізаційний пункт УПА (мовляв, не відомо, що це за «самостійники», тут ось-ось «совети» прийдуть), упівці розстріляли всю родину Поліянів разом з немовлям [30, с. 315].

Разом з тим, як стверджує Л. Рибченко, проведені військові мобілізації – це симбіоз не лише трагічних, а й звияжних мотивів. Адже бойові якості українців постійно зростали, підживлюючись, окрім

військового досвіду, й почуттям патріотизму – чи то радянського, чи то українського, а також ненавистю до ворога. Вони воювали на рідній землі, на яку зазіхнув жорстокий і безжальний загарбник, що не лише принижував національну людську гідність, але й загрожував самому існуванню українського народу [30, с. 317].

Подальшого дослідження потребує діяльність трибуналів у роки війни. На думку Ю. Короля, там сиділи особи, «які і близько не бачили передової та з легкістю підписували смертні вироки молодим солдатам, які розгубилися в першому бою (про дезертирів, зрадників мова не йде). Взагалі, мало кому відомо, що трибунали й особливі відділи армії, «Смерш» засудили в роки війни понад 500 тис. осіб. Це цілий фронт за кількістю ! І далеко не всі вироки були достатньо обґрунтовані» [17, с. 112].

На думку деяких істориків, настав час ревізувати один із корінних постулатів – про визволення України. Згідно їхньої позиції, у 1944 р. такого визволення не відбулося, а відбулося вигнання нацистів з території України. «Та війна після війни, що її сталінський режим розгорнув з того часу на західноукраїнських землях і вів аж до середини 1950 – х років, – один із найпереконливіших аргументів на користь саме такої дефініції. Проте є чимало й інших» [35, с. 248].

Приреченій на існування між двома тоталітарними режимами Україні в роки воєнних випробувань судилося пережити протистояння ворожих армій, геноцидів, депортацій, мобілізацій, вивезень на примусові роботи, зіткнення партизанських та підпільних рухів і ще чимало такого, що робило українську землю кривавою, а її жителів змусило поплатитися незліченними жертвами [36, с. 18].

27 січня 1945 р. американський тижневик «Саттердей івнінг пост» надрукував статтю про німецько-радянську війну, у якій був такий фрагмент : «Те, що дехто намагається зобразити як «російську славу», було, насамперед, українською війною... І однією із найбільших жертв цієї республіки, яких навіть не можна виразити у звичайних поняттях, – є її втрати в людях... Жодній іншій європейській країні не було задіяно глибших ран в її містах, в її сільському господарстві, в її населенні» [Цит. за : 28, с. 558].

Трагедію повоєнної України глибоко відобразив і О. Довженко, порівнявши її з «Великою Удовицею» на «дикому полі Європи». «Таким чином, – занотував він у «Щоденнику» 6 листопада 1945 р., – Велика Удовиця втратила сорок відсотків дітей своїх убитими, спаленими, покатованими, засланими в заслання, вигнаними

в чужі землі на вічне блукання. А до війни, з початку Великої соціалістичної революції, вона втратила, крім мільйонів загиблих в боях і засланнях політичних, ще 6 мільйонів од голоду в урожайний 1932 рік... Зараз вона важко, коли не смертельно, поранена. Таких утрат, замовчаних через жажливу свою правду, не знав і не знає ні один народ у світі» [14, с. 292]. Характерно, що тут же О. Довженко вказав на розпочату офіційну пропаганду замовчування української трагедії: «І жодна людина не сказала мені про сей історичний жах з плачем чи бодай би з сумом. Ні. Або мовчать, замовчують, або байдужі, або якось всміхаються між іншим, щоб не подумав часом хто, що їм жалко, бо се було б «політично шкідливим»» [14, с. 299].

Разом з тим, на думку В. В'ятровича, українці не повинні зневіритись через те, що в їхньому минулому було так багато національних трагедій, не повинні прикривати одну з найстрашніших з них прапором міфічної перемоги. Вони мусять навчитися не боятися дивитися у вічі правдивій історії, подолати пережиті трагедії, почерпнути з них силу для майбутнього – це нині чи найважливіший виклик, який стоїть перед ними. «Ми пережили найстрашніші трагедії у світовій історії, які коштували мільйони життів, і залишилися жити на своїй землі, відновили на ній свою державу, – підкреслив він. – Це означає, що ми здатні перемагати. Це означає, що ми здобули саме ту, найважливішу перемогу, за яку варто було боротися» [6, с. 4].

Як бачимо, 1941–1945 рр., розглянуті в контексті української проблеми, «українськості», належать до найбільш сфальсифікованих, замовчуваних і підтасованих періодів новітньої історії. Написана під диктовку переможців, які і дотепер вимагають «не допустити переписування історії», остання ігнорувала ту обставину, що тогочасні злочини по відношенню до народу вчиняли не лише нацистські верховоди, а й більшовицькі очільники. Лише написана на засадах історичної правди, з'ясування білих плям, відтворення вирваних сторінок і викреслених імен історія війни може бути об'єктивно зображена, як найбільша народна трагедія і найвеличніший подвиг в ім'я майбутнього.

Джерела та література:

1. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – 1945. – К. : Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 2000. – 944 с.
2. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою / К. Беркгоф. – К. : Критика, 2011. – 455 с.

3. Веденеев Д. Украинский фронт в войнах спецслужб : Исторические очерки / Д. Веденеев. – К. : К.И.С., 2008. – 432 с.
4. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны : Документы и материалы. – М. : ОГИЗ, 1946. – Т.1. – 803 с.
5. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны : Документы и материалы. – М. : ОГИЗ, 1947. – Т.3. – 803 с.
6. В'ятрович В. Українська Друга світова (в кольорі) / В. В'ятрович // Дзеркало тижня. – 2009. – 29 серпня. – № 32. – С. 4.
7. Гриневич В. Військові мобілізації в Україні 1943 – 1944 років. «Ви повинні змити власною кров'ю провину перед Батьківщиною і її великим вождем товаришем Сталінім» / В. Гриневич // Дзеркало тижня. – 2005. – №33. – С. 12.
8. Гриневич В. Суспільно-політичні настрої населення України у роки Другої світової війни (1939 – 1945) / В. Гриневич. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ, 2007. – 520 с.
9. Гриневич В. Роздуми про пам'ять Другої світової війни в Європі / В. Гриневич // Дзеркало тижня. – 2010. – 17 грудня. – № 46. – С. 1; 15.
10. Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України / В. Грицюк. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2010. – 150 с.
11. Гула Р. Витоки та роль радянського патріотизму в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. (на матеріалах України) : монографія / Р. Гула. – Дніпропетровськ : Герда, 2012. – 516 с.
12. Джилас М. Лицо тоталитаризма / М. Джилас. – М. : Новости, 1992. – 514 с.
13. Зенькович Н. Маршалы и генсеки. Интриги. Вражда. Заговоры / Н. Зенькович. – Смоленск : Русич, 1997. – 672 с.
14. Довженко О. Україна в огні : Кіноповість, щоденник / О. Довженко. – К. : Рад. письменник, 1990. – 416 с.
15. Історія Львова : У 3 – х т. – Львів : Центр Європи, 2007. – Т. 3. – 575 с.
16. Коваль М. Друга світова і Велика Вітчизняна війни та сьогодення : Роздуми історика / М. Коваль // Український історичний журнал. – 1995. – №3. – С. 3–22.
17. Король В. Ціна перемоги : розвінчування міфів / В. Король // Вітчизна. – 1997. – № 5 – 6. – С. 109–113.
18. Король В. Трагедія радянських військовополонених на окупованій території України в 1941 – 1944 рр. / В. Король // Сторінки воєнної історії. – 2004. – Вип. 8. – Ч.1. – С. 239–252.
19. Король В. Визвольні бої Червоної армії на території України (1943 – 1944 рр.) / В. Король // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 16–34.
20. Король В. «Чорна піхота» – як все було / В. Король // Історія в школі. – 2013. – № 11 – 12. – С. 18–26.

21. Левикін В. По обидві сторони фронту : проблема військовоположених у роки Другої світової війни / В. Левикін, Т. Пастушенко // Україна в Другій світовій війні : погляд з XXI ст. – К. : Наукова думка, 2011. – Кн. 2. – С. 340–385.
22. Лисенко О. Пам'ять про Другу світову війну в Україні як суспільний і світоглядний феномен / О. Лисенко // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. – К., 2011. – Вип. 1. – С. 182–193.
23. Махун С. «Одна на всіх...»? За Путіним – уже ні / С. Махун // Дзеркало тижня. – 2010. – 17 грудня. – № 47. – С. 15.
24. Махун С. Піррова перемога, або Канни в степах України у вересні 1941-го / С. Махун // Дзеркало тижня. – 2011. – 17 вересня. – № 33. – С. 1, 15.
25. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів держбезпеки (1939 – 1944 рр.). – К. : Українська видавнича спілка, 2005. – 480 с.
26. Носкова А. Украинские националисты в борьбе за «Соборную Украину» в 1940-е годы / А. Носкова // Новая и новейшая история. – 2013. – №3. – С. 130–138.
27. Ольховський І. У Києві на місці пам'ятника Миколі Ватутіну мав би стояти пам'ятник Івану Черняхівському / І. Ольховський // Українська газета. – 2006. – 9–15 листопада. – № 40. – С. 5.
28. Політична історія України. XX ст. : У 6 т. – К. : Генеза, 2003. – Т. 4 : Україна у Другій світовій війні, 1939 – 1945. – 584 с.
29. Рибаків Д. Герої та (або) колабораціоністи : по той бій міфу / Д. Рибаків // Дзеркало тижня. – 2006. – № 41. – С. 10.
30. Рибченко Л. Радянські військові мобілізації на території України у 1941 – 1945 рр. / Л. Рибченко // Україна в Другій світовій війні : погляд з XXI ст. – К. : Наукова думка, 2011. – Кн. 1. – С. 303–318.
31. Соколов Б. Неизвестный Жуков : портрет без ретуши в зеркале эпохи / Б. Соколов. – Минск : Родина – плюс, 2000. – 686 с.
32. Соколов Б. Тайны Второй мировой / Б. Соколов. – М. : Вече, 2001. – 500 с.
33. Україна : політична історія. XX – початок XXI ст. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.
34. Хавкин Б. Красноармейцы в руках немцев. Документы плена, репатриации и реабилитации советских солдат Второй мировой войны. – Падерборн; Мюнхен; Вена; Цюрих, 2012. – 956 с. / Б. Хавкин // Новая и новейшая история. – 2013. – № 6. – С. 198–199.
35. Шаповал Ю. Доля як історія / Ю. Шаповал. – К. : Генеза, 2006. – 448 с.
36. Шаповал Ю. Друга світова війна : викладання, дослідження, маніпулювання / Ю. Шаповал // Дзеркало тижня. – 2013. – 27 квітня. – № 16. – С. 1, 18.